

## KÜSMEK, DARILMAK, GÜCENMEK: DERLEM ÇIKIŞLI SÖZCÜK PROFİLLERİ

Yeşim Aksan

Mersin Üniversitesi, Derlem Araştırmaları Merkezi

**Öz:** Bu çalışmada duygu durumu anlatan yakın anlamlı *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek* eylemleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar derlem çıkışlı yöntemle incelenmiştir. Çalışmanın verileri 50 milyon sözcüklük Türkçe Ulusal Derlemi v.3.0'dan alınmış ve Genişletilmiş Sözcükbirim Modeli'nin önerdiği sözcük profili belirleme aşamalarına göre çözümlenmiştir. Çözümleme sonucunda genel eğilim olarak *küsmek*'in *darılmak* ve *gücenmek*ten tipik kullanımları açısından ayrıldığı belirlenmiştir. Eşdizimlilik yönünden *küsmek* çok daha farklı anlam sınıflarından sözcüklerle beraber olurken *darılmak* ve *gücenmek* daha sınırlı anlam sınıflarından sözcükleri seçmektedir. Dilbilgisel eşdizimlilikte üç eylemde de çoğunluğa öne çıkan yapılar ettiren, olumsuz, soru ve koşul yapılarıdır. Sözcük-dilbilgisel bir yaklaşımı dikkate alarak bu eylemlerin anlam ezgisini yani kullanım değerlerini saptamaya çalıştığımızda, içkin anlamları açısından olumsuz ezgiye sahip bu eylemlerin olumsuz, soru ve koşul yapılarındaki kullanımlarında olumlu bir ezgiye, ya da uyarı ve davet ezgisine sahip oldukları belirlenmiştir. Son olarak eylemlerin sözcük profilleri için yaptığımız çözümlemeleri incelik(sizlik) yaklaşımı olan ilişki düzenlenmesi açısından değerlendirdiğimizde konuşucuların özellikle olumlu anlam ezgisine sahip kullanımlarında ilişkiyi korumak, güçlendirmek ve olumlu anlamda kontrol altında tutmak yönünde bu üç eylemi kullandığı görülmüştür.

**Anahtar Sözcükler:** Genişletilmiş Sözcükbirim Modeli, yakın anlamlılık, anlam ezgisi, ilişki düzenlenmesi, Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)

### 1. Giriş

Yakın anlamlı sözcüklerin gerçek dil kullanımı verisindeki görünüm-leri nelerdir? Bu tür bir veri yakın anlamlı sözcükler arasındaki anlam ve kullanım farklarının belirlenmesinde ne kadar etkilidir? Bu gibi soruların yanıtlarını sadece anlambilim ya da edimbilim alanlarındaki yaklaşımlarla vermek yeterli olmayacaktır. Gerçek kullanım verisiyle desteklenmeyen açıklamalar ele alınan sözcükbirimlerin kavramsal içeriklerini ya da anlam alanlarına göre dağılımını tam olarak sunamayacaktır. İşte bu noktadan hareketle yakın anlamlı sözcüklerin anlam farklarını anlambilim ve edimbilim yaklaşımları ile birlikte derlem

dilbilim yöntemini de kullanarak ele almak sözcükbirimlerin kullanım değerlerinin saptaması açısından büyük bir önem taşır.

Biz de bu çalışmamızda “bir kimsenin, bir başkasının ya da başkalarının davranışlarından, bir olaydan üzüntü ya da kızgınlık duyarak onlarla ilişkisini kesmesi, yahut ilişkiyi isteksiz sürdürmesi” duygu durumunu anlatan *küsmek*, *darılmak*, *gücenmek* eylemlerinin kullarımdaki görünümlerini ve buradan kazandıkları değerleri derlem dilbilim yaklaşım ile betimleyerek üzüntü ifade etmek için kullanılan bu sözcükbirimlerin etkileşimdeki rolünü incelik(siz)lik yaklaşımlarından ilişki düzenlenmesi (*rappor management*) temelinde açıklamayı amaçlıyoruz.

İlk bölümde alanyazını oluşturan derlem temelli ve derlem çıkışlı anlambilim çalışmalarıda temel bir yaklaşım olan Yeni-Firth Okulu’nun sözcük profili belirlemek için geliştirdiği Genişletilmiş Sözcükbirim Modeli (*A Model of Extended Lexical Unit*) (Sinclair 1991, 1996, 1998; Stubbs 2001) tanıtılacak ve ilgili çalışmalar kısaca özetlenecektir; ardından derlem çıkışlı yöntem ve verilerin alındığı Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)v3.0’den söz edilecektir; *küsmek*, *darılmak*, *gücenmek* sözcükbirimleri üzerinde yapılan çözümlemeler ve ulaşılan sonuçların sunulması çalışmanın son bölümünü oluşturacaktır.

## 2. Genişletilmiş Sözcükbirim Modeli (GSM)

Malinowski-Firth geleneğinin, derlem dilbilim kurucusu da sayılan Sinclair tarafından günümüze taşınan yansımalarının en açık izlendiği ortam sözcük kavramına getirilen yeni yorumdur. Sinclair’in “sözcükbirim” (*lexical item*) olarak tanımladığı bu birim, basit biçimde ve diğerlerinden ayrı olarak sözlükçede (*lexicon*) listelenen bir birim değil, aksine kendisine ilişkin tüm yapı, anlam ve işlev özelliklerini metin içesinden diğer sözcükbirimler ile kurduğu karmaşık ilişkiler ile kazanan bir dil birimidir.

Sinclair (1998) sözcük kavramına yeni bir yaklaşım getirmiştir. Derlem üzerinde özellikle yazılımların kullanımı ile kısa sürede kapsamlı kullanım verisi çözümleme ile elde edilen, rastlantı ötesi bir sıklıkla gözlenen kimi örüntüler, sözcük kavramını yeniden düşünmeyi beraberinde getirmiştir. Metinlerde yazılımların belirlediği düzenli, bir dizi yazıbirimden oluşan, kimi zaman sözcükten büyük kimi zaman

daha küçük, farklılıklar gösterebilen ve süreksiz olabilen bu örüntüler, sözcük kavramının taşıdığı geleneksel sınırlamaların ötesinde bir kavramlaştırmayı gerektirmiştir. Öyle ki, anlam tekil bir sözcüğe ait bir özellik değil, birden çok sözcükten oluşan, sıklıkla bir arada kullanılan sözcükbirimin özelliği olarak tanımlandı ve kullanıcıların oluşturdukları örüntülerde yer alan birimlerin seçim özelliklerinin bir yansıması olarak değerlendirildi.

Sözcükbirim kavramı geleneksel sözcük kavramının içerdiği sınırlamaları aşacak biçimde betimleyici bir kavram olarak önerilmiştir. Sözcükleri ve öbekleri içermekte, kendine özgü iç yapısı olan örüntü olarak eşbağlam (*co-text*) öğeleri ile kurduğu bağıntı ile de daha büyük metin ya da söylemin parçası olmaktadır.

Sözcük, sözdizim, anlambilim ve edimbilim ile yakından ilişkili GSM çerçevesinde sözcükbirimler zorunlu bir öz (*core*) ve zorunlu bir anlam ezgisine (*semantic prosody*) sahiptir. Bu modele göre sözcükbirimlerin iç yapısı farklı değerler taşır ve somutan soyuta doğru giden dört değişkenden oluşur. Bunlar (1) eşdizim (*collocation*) (2) dilbilgisel eşdizim (*colligation*) (3) anlam tercihi (*semantic preference*) ve (4) anlam ezgisidir.

**Eşdizim** sözcük ya da sözcük öbeğinin örnekçeler ile (*token*) birlikte görülme ilişkisidir. Derlemde sorgulanan sözcük ya da öbeğin hangi tekil sözcüklerle birlikte kullanıldığı somut olarak gözlenen ve derlem metinleri üzerinde sayılabilen bir olgudur. Bir başka deyişle, eşdizimlilik bir birliktelik örüntüsü (*pattern*) olarak iki öge arasında belirli bir yakınlık (*proximity*) içinde gözlenen birlikte kullanımdır. Sinclair ve Yeni-Firth okulu derlem dilbilimcileri çalışmalarında “bağımlı dizinden eşdizim bulma” yöntemini (*collocation via concordance*) (McEnery & Hardie, 2012, s. 126) benimseyerek eşdizimli öğeleri belirlemişlerdir. Bu yöntemde sorgu sözcüğün çevresindeki sözcük ve örüntüler için her bir derlem satırı tek tek gözle incelenir kayda değer olanları not edilerek hipotezler oluşturulmaya başlanır. Eşdizimlilik tamamen sözcüksel bir ilişki olarak tanımlansa da dilbilgisel eşdizimlilikle aralarında her zaman bir geçişme (*blending*) vardır (Stubbs, 2001, s. 65).

**Dilbilgisel eşdizim** sözcük ve soyut dilbilgisi ulamları arasındaki bir-

liktelik ya da ilişkidir. Örneğin, çalışmamızda bir dilbilgisi ulamı olarak olumsuzluğun dilbilgisel (örn. Gönül insanı hiçbir kimseyi kırmaz ve *gücenmez*) ya da anlambilimsel (örn. *Nerdeyse güceneceğim* artık, bir gün de benim halimi hatırlımı sorsa ya) kullanımlarının *küsmek*, *gücenmek*, *darılmak* eylemleriye sık gözlenmesi bir dilbilgisel eşdizimliliklidir.

**Anlam tercihi** sözcükbirimlerin aralarında anlam yakınlığı olan ve belirgin sözcük alanlarına (*lexical field*) üye bir grup sözcükle birlikte kullanılmasıdır. Örneğin, *küsmek* eyleminin soyut kavramlarla (*hayat, kader, aşk* vb.) birlikte görülmesi gibi. Söz konusu anlam alanlarını saptamada “yinelenen eşdizimlilikler derlem metinlerinin tipik konuları hakkında gözlemenebilen kanıt sunmaktadır” (Stubbs, 2009, s.125).

**Anlam ezgisi** “genişletilmiş sözcükbirimin üstlendiği işlevdir. Sözcükbirimin iletişimsel amacına, neden sözkonusu birimin seçildiğine ilişkin bir genellemedir” (Stubbs, 2009, s. 125). Anlam ezgisi kullanılan sözcükbirimle ve onun eşdizimli olduğu diğer sözcüklerle birlikte konuşurun üzerinde konuşulan konuya karşı tutumunu ve değerlendirmesini gösterir. Sinclair’ın de belirttiği gibi edimbilimsel bir olgu olarak anlam ezgisi konuşurun tasarlanmış anlamının çözülmesidir. Anlam ezgisi sorgulanan sözcükbirimin işlevinin ne olduğunu ifade eder. *The naked eye* (çıplak göz) örneğinde Sinclair bu sözcükbirim için *güçlük* (difficulty) anlam ezgisini önermiş ve önerisini de bu birimin bulunduğu bağlamlardaki sözcüksel ortama dayandırmıştır. *The naked eye*’ın anlam tercihleri arasında % 85 oranında sıklıkla *faint* (belli belirsiz), *weak* (zayıf), *small* (küçük), *difficult* (güç), *see* (görmek), *barely* (zar zor) gibi sözcükler bulunmaktadır. (Sinclair, 2004, s. 33). Sinclair’ın bu örnek için yaptığı anlam ezgisi saptaması anlam ezgisinin her zaman olumlu (*favourable / positive*) ya da olumsuz (*unfavourable / negative*) olarak saptanmaması gerektiğini de göstermiştir.

Anlam ezgisi tek sözcüğün derlemdeki bir bağımlı dizindeki görünümünün yorumlanması ile saptanamaz. Yine benzer bir biçimde “kullanıcıların içgörüsü ile de bulunamaz, ulaşılamaz” (Partington, 2004, s.153). Sorgulanan sözcükbirime ait derlemde elde edilen tüm bağımlı dizin satırlarının incelenmesi yoluyla ancak anlam ezgisi ile ilgili

bir yoruma gidilebilir. “Ezgi tutum ve değerlendirme aktardığı için çözümleyicinin, sorgulanan sözcükbirimin parçası olduğu daha büyük birimle ilgili gözlemlerini de yansıtır” (McEnery & Hardie, 2012, s. 136). Anlam ezgisi değerlendirme içerdiği için çoğunlukla olumlu ya da olumsuz olarak adlandırılır. Ezgiyi adlandırmada sözcükbirim ile ilişkilendirilen ezgi çoğunlukla onun içkin özelliklerinde yer almaz. Sözcük ve onun eşbağlamı birlikte düşünülerek ezgiyi “sorgulanan sözcükbirim x’i içeren anlambirim y ezgisi ile nitelendirilmiştir” (Stewart, 2010, s. 60) şeklinde ifade etmek doğru olacaktır. Anlam ezgisi ile ilgili önemli bir özellik de aynı sözcükbirimin metin türüne (*genre*) göre farklı ezgilere taşıyabileceğidir (bkz. Partington, 1998).

Özetle GSM’i aşağıdaki bileşenlerden oluşur.

**Tablo 1.** *GSM bileşenleri*

|                         |                              |                                        |
|-------------------------|------------------------------|----------------------------------------|
| (1) Eşdizim             | örnekçeler ( <i>tokens</i> ) | birlikte görülen sözcük biçimleri      |
| (2) Dilbilgisel eşdizim | sınıflar ( <i>classes</i> )  | birlikte görülen dilbilgisel sınıfları |
| (3) Anlam tercihi       | konular ( <i>topics</i> )    | metinsel tutarlılık                    |
| (4) Anlam ezgisi        | neden ( <i>motivation</i> )  | iletişim amacı                         |

(1) ve (2) dil göstergelerinin dizimsel (*syntagmatic*) olarak birbirleriyle etkileşimi ile ilgilidir; (3) dil göstergelerinin anlamsal olarak metnin konusu ile olan ilişkisinden sorumludur; (4) dil göstergelerinin edimbilimsel olarak konuşurlarla ilişkisi ile ilgilidir. Bu modeli kullanarak anlamlı dil kullanım edimi dilbilimsel birimi iki aşamda kavramayı gerektirir: (1) ve (2) dışardan nesel bir bakışla, içerden öznel olan (3) ve (4) için kanıt sunar (Stubbs, 2009, s. 125).

GSM bir çok çalışma için verimli bir model olmuş ve çok farklı sözcükbirimler çalışılarak modelin uygulamaları ve tartışmaları genişletilmiştir (örn. Channell, 1999; Hunston, 2007; Partington, 1998, 2004; Stubbs, 1995, 2001; Bednarek, 2008; Stewart, 2010). Özellikle anlam ezgisi ile ilgili çalışmalar İngilizce dışındaki diller içinde de yapılmıştır (örn. Tognini-Bonelli, 2001 İtalyanca; Xiao & McEnery, 2006 Mandarin Çincesi; Aksan, vd. 2009; Aksan, 2011; Çalışkan, 2010; Uçar & Kurtoğlu, 2011, 2012; Adıgüzel, 2018 Türkçe).

### 3. Veri ve Yöntem

TUDv3.0 (<http://v3.tnc.org.tr>) derlem dilbilimin derlem kurma ilkelelerine göre geliştirilen, en iyi uygulamaları örnek alan ve derlem tasarım

sürecine uyarlayan, webtabanlı ve kendine özgü arayüzü olan, dili temsil gücüne (*representativeness*) sahip, dengeli (*balanced*), yazılı ve sözlü Türkçe metin örneklerini içeren Türkçenin ilk ve tek referans derlemidir. Eşzamanlı, durağan bir derlem olarak tasarlanan TUD, 50 milyon sözcükten oluşan, 24 (1990-2013) yıllık bir dönemi kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı konu alanı ve metin türünden yazılı ve sözlü örnekler içeren (%98'i yazılı %2'si çeviriyazıya geçmiş sözlü dil verisi) geniş kapsamlı bir derlemidir. Gelişmiş arayüz olanakları ile TUDv3.0'da diğer özelliklerin yanı sıra sözcük türüne özel baş-sözcük (*lemma*) ve ek sorgulamaları da yapılabilmektedir.

Çalışmanın verisi yazılı ve sözlü metinlerden eylem olarak *küs*, *darıl* ve *gücen* başsözcüklerinin sorgulanması sonucu elde edilen bağımlı dizin satırlarının (*concordance lines*), gerekli görüldüğü durumlarda sorgu teriminin bağlamına da giderek döngüsel yöntemle, göze çarpan yeni bir örüntü kalmayınca kadar okunması ile elde edildi ve derlem çıkışlı (*corpus driven*) (Tognini-Bonelli, 2001) yöntemle incelendi. Bu yöntemde sorgulanan sözcüklerle ilgili yeni dayanaklar bulmak, yeni hipotezler oluşturmak için derlemi tümevarım yoluyla kullanmaktır. Her sözcüğe ait bağımlı dizinlerin incelenmesiyle “gözlemler hipotezlere, hipotezler genellemelere, genellemeler de kuramsal iddialarda bütünleşmeye götürmektedir” (Tognini-Bonelli, 2001, s. 66).

Eylemlerinin eşdizimliklerini saptamak için “anlamlılık yoluyla eşdizim saptama” (*concordance via significance*) yöntemi (McEnery & Hardie, 2012, s. 127) kullanılmıştır. Bu yöntemde belli bağlamlarda, sorgu sözcüğünün belirli bir yakınlık içinde en sık ve istatistiksel olarak anlamı biçimde birlikte gözlenen sözcükler TUDv3.0'da otomatik hesaplanan istatistiksel ilişki ölçüleri olan Log-likelihood, MI, MI3, T, Dice coefficient ve Log dice coefficient değerleri yardımıyla belirlenmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak +1/-1 yakınlığında Log-likelihood değerleri ile hesaplanan eşdizim listeleri temel alınmıştır. Bu ilişki ölçüsü ile elde edilen listelerde hem sık hem de seyrek (*infrequent*) kullanılan sözcükleri bulmak olasıdır. Çalışmanın verisi ile ilgili nicel bulgular için Ek 1'de yer alan tablolara bakılabilir. Elde edilen veriler GSM'nin sözcük profili saptamaya ilişkin bileşenleri temel alınarak çözümlenmiştir.

#### 4. Sözlük Tanımları

Bu çalışma kapsamında öncelikle *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS), *Ötüken Sözlük* ve *Kubbealtı Lügati*'nin *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek* eylem tanımları karşılaştırılacaktır.

**Tablo 2.** *Küsmek, darılmak, gücenmek sözlük tanımları*

| Sözcük <sup>1</sup> | Güncel Türkçe Sözlük<br><a href="http://tdk.gov.tr">http://tdk.gov.tr</a>                                                                                                                                                                                                                                                                       | Ötüken Sözlük<br><a href="http://otukensozluk.com/">http://otukensozluk.com/</a>                                                                                                                                                                                                | Kubbealtı Lügati<br><a href="http://lugatim.com">http://lugatim.com</a>                                                                                                                                                                                                                                     |
|---------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Küsmek</b>       | 1. Darılmak.<br>2. Görevini yerine getirememek: Yemek zamanı geçerse mide küser.<br>3. mec. Gelişmemek, büyüyememek: Ağaç yerini sevmeydi, küstü.<br>4. mec. Bir madde, herhangi bir sebeple istenilen niteliğini yitirmek.                                                                                                                     | 1. Gücenme dolayısıyla bir kimseden yüz çevirmek; o kimse ile arası açılmak; darılmak<br>2. Bir şeyle arası açılmak; onunla ilgilenmemek.<br>3. (Bitkiler için) gelişmemek; büyüyememek<br>4. Görevini yerine getirememek; canlılığını yitirmek; istenen nitelikleri kaybetmek. | 1. Darılmak, gücenmek, gücenip görüşmez olmak: Bir milyona yakın İstanbul seçmeni neye küsmüştür de (...) sandık başına gitmemiştir? (Burhan Felek).<br>2. (Bitki bir şey yüzünden) Büyüyememek, gelişmemek.<br>3. halk ağzı. Görevini gerektiği gibi yerine getiremeyecek bir duruma girmek: "Soba küstü." |
| <b>Darılmak</b>     | 1. Hoşa gitmeyen bir tutum, davranış veya söz dolayısıyla gücenip görüşmez olmak, gücenmek, küsmek, ilgiyi kesmek: Kalenin üzerine top atmadılar bahanesiyle darılmadı mıydı? -Ö. Seyfettin. 2. Gücenmek, kırılmak, alınmak, incinme: Sinirlenmek, darılmak, kin taşımak ne olduğunu bilmezdi. Y. K. Karaosmanoğlu.<br>3. Azarlamak, paylaşmak. | 1. Gücenip alınarak ilgiyi kesmek; görüşmemek; münfail olmak.<br>2. Alınmak, hatırı kalmak; kırılmak; incinmek.<br>3. Azarlamak; paylaşmak; tekdür etmek.                                                                                                                       | 1. Gücenip görüşmez olmak, küsmek, gücenmek: Çocuklarının ölümünden sonra mahalleye darılmış (Reşat N. Güntekin).<br>2. Kızmak, alınmak: Fikriye, darılma ama çok saf, çok bön karısın (Hüseyin R. Gürpınar).<br>3. Azarlamak, paylaşmak: Ay, ne darılıyorsun? (Nâmik Kemal).                               |

<sup>1</sup> *Kubbe Altı Lügati*'nde üç eylemin köken bilgisi aşağıdaki gibi sunulmaktadır.

*Küsmek* Eski Türkçeden beri kullanılır.

*Darılmak* Eski Türk. *taru*-mak "daralmak; canı sıkılmak"tan \**taru-l-mak* > *tarıl-mak* > *darıl-mak* [?].

*Gücenmek* Eski Türk. *küç* "şiddet, zulüm"den *küç+e-mek* "zulmetmek" > *güc-e-mek* "zorlamak" > *güce-n-mek*.

|                 |                                                                                                                                                               |                                                                                                                                   |                                                                                                                                                  |
|-----------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Gücenmek</b> | Birinin beklenilmeyen bir davranışı veya sözü karşısında kırgınlık duymak, kırılmak. Kendisine uygulanan bu tavırdan ne darılmıştı ne gücenmişti.<br>-N. Araz | Birinin yaptığı davranış veya sözlerinden dolayı üzülmek, gönlünde ona karşı kırgınlık duymak; gücüne gitmek; kırılmak; darılmak. | (Bir söz veya davranışından dolayı) Bir kimseye kırılmak, darılmak, incinmek, alınmak. Sözlerim acı diye kızım gücenme bana (Fâruk N. Çamlıbel). |
|-----------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

*GTS, Ötüken Sözlük ve Kubbealtı Lügatinin* tanımlarında her üç sözcüğün birbirlerinin işlem özelliklerini tanımlamak için döngüsel kullanıldığını görüyoruz: *küsmek* darılmak ve gücenmek; gücenip görüşmez olmak; *darılmak* gücenmek ve küsmek; gücenip görüşmez olmak; *gücenmek* darılmak olarak karşımıza çıkıyor. Bununla birlikte sözcüğü özgü işlem açıklamalarına, kalıplaşmış anlatımlara da yer veriliyor. Örneğin, *küsmek* için bir kimseden yüz çevirmek; o kimse ile arası açılmak; gücenip görüşmez olmak; *darılmak* için gücenip alınarak ilgiyi kesmek; görüşmemek; *gücenmek* için birinin yaptığı davranış veya sözlerinden dolayı üzülmek, gönlünde ona karşı kırgınlık duymak; gücüne gitmek. Bu tanımlar çerçevesinde baktığımızda *küsmek* ve *darılmakta* “görüşmemek, ilgiyi kesmek” anlamları öne çıkarken, *gücenmekte* bu özelliklerin olmadığı bunların yerine daha hafif olan “kırgınlık duymak”ın temel anlamı oluşturduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, bu duyguların anlatımında eylemlerin işlem özelliklerinde bir tür ölçek yapısının var olduğunu savlayabiliriz. Buna göre, *küsmek* en güçlü, *darılmak* orta derece güçlü olarak karşılıklı ilişkinin kesildiğini anlatırken *gücenmek* bu ölçeğin en az zayıf noktasındadır.

Alanyazın bölümünde özetlediğimiz GSM temelindeki çözümlemeler sözkonusu üç eylemin anlam farklarının gerçekleşmiş veriye dayalı görünüşleri ile sözlük tanımlarından çok daha kapsamlı sonuçlar ulaşmamızı sağlayacaktır.

### 5. Sözcük Profili Çözümlemeleri

Sinclair (1996, 1998) ve Stubbs (2001)’in sözcük profili belirlemeye yönelik modellerinin amacı çalışmaya konu olan sözcük ile ilgili tutarlı ve sistemli bilgi sunmak olduğu için kapsamlıdır. Öyle ki, derlemde incelenen bir sözcüğün uzlaşım sal öntip ve yan anlamlarını, eşdizim ve anlam tercihlerini, anlam ezgilerini, eşdizim öğeleri arasındaki çekim gücünü ve metin türlerindeki dağılımları gibi pek çok yönünü aydın-

latmaya dönüktür. Stubbs (2001, ss.87-89) dilsel bir birimin tanımlanması için olası bileşenleri ve aralarındaki olası ilişkileri belirlemek gerektiğini vurgular. Bu bağlamda eşdizim, dilbilgisel eşdizim, anlam tercihi ve anlam ezgisi bileşenlerine bakılarak *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek* eylemlerinin sözcük profilleri betimlenecektir.

### 5.1. Eşdizim

*Küsmek* eyleminin Log-Likelihood (LL) değerine göre +1/-1 aralığında alınan eşdizim listesinde ilk iki sırasındaki *hayata* ve *dünyaya* sözcükleri artık deyimleşmiş tipik sözcük seçimlerini göstermektedir. Yine 10. sıradaki *şansınıza*, 11. sıradaki *yaşam* adları da benzer kalıp anlatımları oluşturmaktadır. Böyle bir seçim TUDv3.0'da *darılmak* ve *gücenmek* eylemleri ile gözlenmemiştir. Listede yer alan adılar *bana*, *ona*, *birbirlerine* çalışmamıza konu olan diğer eylemler ile de gözlenirken *kimseye*, *kimseyi* adıları daha çok *küsmek* eylemiyle eşdizimli olarak görülmüştür.

- (1) *Kendine* mi, *kaderine* mi, *dünyaya* mı *küsmüştün* Fitnat Hanım? W-JA16B4A-0347-1
- (2) Ben senin arkadaşın değilim, sana küsmem mevzubahis olamaz. Ayriyeten ben *kimseye küsmem*, hayatımda *kimseye küsmedim*, böyle tuhaf şeyler bilmem. W-DA16B4A-0082-510

*Küsmek* eyleminin deneyimleyeni ve konusu olan üyeler *darılmak* ve *gücenmek* eylemleriyle karşılaştırıldığında çok daha fazla çeşitliliğe sahiptir. Canlı varlıkların yanı sıra doğadaki varlıklar (*dağ*, *güneş*, *topraklar*), tüzel varlıklar (*vatan*, *ülke*), soyut olgular (*şans*, *yaşam*, *kader*, *talih*) ve yerler (*İstanbul*, *tiyatro*) vb. gibi her şey küsebilir ya da her şeye küsülebilir. Yine benzer biçimde *küsmenin* deneyimleyeni tüm evren (*doğa*) ya da yukarıda belirttiklerimizin dışında kişileştirmeyeyle cansız varlıklar (*rakı*) bile olabilir. Özetle, *küsmek* eylemi deneyimleyeni ve konusu ile çok daha genel bir kullanıma sahiptir.

- (3) SÜSLÜ KEDİ Yalan söylüyorsunuz işte! 2. SOYTARI Demek bize inanmıyorsunuz. Peki *güneşi* kim *küstürdü* sanıyorsun? W-VA14B1A-1601-264
- (4) Bir insan, üstelik haksız yere, 13 yıl hapis yatarsa *vatanına da ülkesinin insanlarına da küsmez mi*? W RE13C3A-1379-414
- (5) Ama kötü bir eleştiri geldi nasıl olur yani insan kendine küsebilir, *tiyatroya küsebilir*. S-ADABI-0126-15

(6) Geri kalan günlerde eviniz size gelir getirir... Toprak bakılır, çiçekler sulanır, ağaçlar budanır... **Doğa küsmez**... W-KI13C3A-1368-1

(7) Hayır hayır, öyle buzları lap lap diye atmayacaksın içine, böyle kaydıra kaydıra, alıştırta alıştırta. Niye mi? **Rakı küsermiş**. W-HA16B3A-0781-589

-1/+1 aralığında Log-likelihood değerine göre aldığımız eşdizim listesinde *darılmak* eylemini çok çeşitli işlev ve içerik sözcüklerle birlikte görmüyoruz. 1. sırada yer alan *bana* adılı- aşağıda *gücenmek* eylemiyle de 1. sıradadır- sıklıkla *bana darılmayın ama...* kalıp anlatımını bir parçasıdır. 4. sıradaki *ama* bağlacı da sözkonusu kalıbın devamıdır. Yine 3. sıradaki *gelmezsen* istek gösteren Zaman-Görünüş-Kip (ZGK) eki ile çekimli olumsuz eylem bir başka yerleşik anlatımın sıklıkla tercih edilen parçası olarak karşımıza çıkıyor (örnek 9).

(8) Erkekler mi? Doğrusu ya erkekler bunu hep yapıyor. Ama kadınlar fırsat vermesinler, değil mi? **Bana darılmasınlar ama**, “hayır” demeyi bilemediklerini düşünüyorum. W-SI32D1B-2551-69

(9) “Hadi bize gidelim; **gelmezsen darılırım bak**. Epeydir gelmiyorsun zaten.” demişti. W-GA16B1A-1745-159

Listenin 2. sırasında yer alan soru eki *mı* yine bir başka kalıp anlatıma gönderme yapmakta ve soru tümcelerinde *küsmek* ya da *gücenmek* eylemlerinden daha fazla tercih edilen eylemin *darılmak* olduğuna işaret etmekte.

(10) Ne yani, insan sevdiği bir arkadaşına durup dururken çiçek veremez mi? Bunun zamanı mı olur? (Sıkıntılı bir duruşla somurtur.) SELİN: Kızma canım hemencecik. Ne o? **Darıldın mı yoksa?** W-QA14B1A-1631-183

Ayrıca TUDv.3.0'dan elde ettiğimiz bağımlı dizinlerde *darılmak* eyleminin etkileneeni ve deneyimleyeni *küsmek* eyleminin aksine çok daha dar bir anlam alanı içinde insanlara (11, 12) ya da ad aktarmasıyla ülke adlarına (13) gönderme yapmaktadır. Sadece bir örnekte genel ve soyut anlamda *hayat* adı ile birlikte kullanılmaktadır.

(11) **Rumeysa insanlara darılmış** ve onların kendisini anlayamayacakları duygusuyla küçük dünyasını doldurmuştu. W-PI42E1B-2938-41

(12) Koca bir adamın ay anam alınır mı, yok **babam darılır** mı diye hâlâ düşünüyor olması Ergun'un içini sıkıştırdı. W-EA16B4A-0688-164

(13) Genel Konferans, Müslüman ülkelerin bu önerisini olumlu karşılayınca, **Amerika, Unesco'ya darıldı** ve bütçeye olan katkısını ödememeye karar verdi.

W-GI09C4A-1927-210

- (14) O sıra hepimiz çok ağladık. Ama yine de lanet okumadık. **Hayata darılmadık.**  
W-JA16B4A-0799-114

*Küsmek* ve *gücenmek* de gözleendiği gibi *darılmak* eylemi de bir dizi yakın anlamdaki duyguları anlatan eylemelerle aynı bağlamda ortaya çıkmaktadır.

- (15) Ben de suçluydum sanırım... **Alınıp darılacağıma**, bu zayıf yönümü göstermeyip gülümseseydim onlara. W-HA16B2A-1938-230
- (16) Evet, tabularınız vardı. Neden? Çünkü seyircim rahatsız oluyordu, bunu istemiyordu. Onlar benim için çok önemliydi. Ödüm patlıyordu; onları kaybedeceğim, **bana kızacak, kırılacak, darılacak** diye.. W-MG09C3A-0355-228

Son olarak *küsmek* ve *darılmak* ile aynı değişkenler içinde incelendiğinde *gücenmek* eyleminin sıklıkla birlikte olduğu sözcükler arasında 1. sırada *bana* 6.sırada ona adlarının yer aldığı görülmüştür. Burada *bana* adlı ile *gücenmek* eyleminin beraberlikleri *-darılmak* eylemi ile de gözlenen- *bana gücenmeyin ama...* kalıp anlatımına gönderme yapmaktadır. Eylem üye yapısı açısından *gücenmek* eylemini deneyimleyen ve konu olan üyeler *küsmek* eyleminin üyeleri ve onların sahip olduğu geniş anlam sınıfları ile karşılaştırdığımızda *gücenmek* eyleminin tıpkı *darılmak* eyleminde de gözlediğimiz gibi, öncelikle ve çok sıklıkla insanları ya da ad aktarması yolu ile ulusları, toplulukları üye olarak seçtiğini aşağıdaki örneklerde görüyoruz.

- (17) Hepimiz birbirimize giriyoruz yeni fencimizin ardından... **Ben Ali'ye, Ali bana güceniyor...** W-QI09C2A-1434-89
- (18) Halkın geçim kaynağı olan haşhaş ekimi, dostumuz **Amerika gücenmesindiye** ya saklanmış, köyümüzü açlıkla baş başa bırakılmıştır. W-TE39C0A-1396-46
- (19) Yeter ki ödemeler dengesi performansı tatminkâr olsun; **Türkiye'ye kredi açan dış sermaye çevreleri gücenmesinler**; alacaklarının ödeneceğine emin olsunlar. W-CE05A3A-1274-40

Kurgusal metinlerden rastlanan birkaç örnekte kişileştirmeyeyle cansız bir varlık *gücenme* duygusunun deneyimleyeni olarak karşımıza çıkıyor.

- (20) Pina'ya göre **masallar nelere gücenmiş** olabilir? W-TI19E1A-4015-17
- (21) Bir dizeyi okurken ya da eleştirirken dikkatli davranmazsanız **şiiiri inciltir, gücendirirsiniz.** W-GA16B3A-0789-166

Diğer duygu durumlarını gösteren eylemler *darılmak* (4. sıra), *incindim* (5. sıra), *alınıp* (18. sıra) *kırıldığım* (21. sıra), *küstüren* (23. sıra) gibi sayısal sıralı LL listesinde ilk 50 arasında yer alan ve *gücenmek* eyleminin yüksek sıklıkta tercih ettiği sözcüklerdir. Bu eylemlerin eşdizimlilik listesinde üst sıralarda yer alması *gücenmek*in anlamını pekiştirerek yakın anlamlı ya da benzer duyguları anlatan eylemlerle beraber bir tür sıralı eylem gibi algılanmasını sağlamaktadır.

(22) İkincisi; trilyonları hortumlayanlar, herhangi bir şekilde bilerek veya bilmeyerek, *Laika'yı incitmiş, kızdırmış veya gücendirmiş*. W-IA16B2A-1499-185

(23) Bu bakımdan eski aşkların sevgililerine nezaketin son perdesinden “Sana ey canımın canı efendim *Kırıldım küstüm incindim gücendim*” diye sitem etmelerini bile cür’etkarlık kabul eden o anlayış W-QA16B0A-0227-196

## 5.2. Dilbilgisel Eşdizim

*Küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek* eylemlerin çoğunlukla birlikte gözlenildiği kimi ortak dilbilgisel ulamlar Tablo 3’de özetlenmiştir.

**Tablo 3.** *Küsmek, darılmak, gücenmek eylemleri dilbilgisel eşdizim*

| Dilbilgisel eşdizim öğeleri                               | Örnekler                                                                                              |
|-----------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Yönelme durumu -yA                                        | Rumeysa insanlar- <i>a</i> darılmış.                                                                  |
| Ettirgen çatı -Dir, -t, -It, -Ir, -Ar, -Art               | ANAP içindeki Yılmaz’cı kanadı küs- <i>tür</i> -meden bu işleri çözme fikri yatıyor.                  |
| Olumsuz -mA                                               | Darıl- <i>ma</i> -dın ya<br>Dostlar öyle hemen küs- <i>me</i> -z<br>Vallâhi gücen- <i>me</i> -dim ona |
| Evet /hayır soruları (-mI)                                | Darıldın <i>mi</i> yoksa?<br>Küsmediniz <i>mi</i> ?                                                   |
| Sorgu terimi +mA olumsuz+ eklenti sorusu- <i>değil mi</i> | Darıl- <i>ma</i> -dın <i>değil mi</i> ?                                                               |
| Ne soruları                                               | <i>Küsecek ne var?</i>                                                                                |
| Sorgu terimi - <i>ne var?</i>                             | Canım bunda utanacak, <i>gücenecek ne var?</i>                                                        |
| <i>niye</i> - sorgu terimi - <i>ki?</i>                   | Ben <i>niye</i> küseyim <i>ki?</i>                                                                    |
| Neden anlatan belirteç tümceleri                          | Ümitleri boşa çıkar- <i>dığı için</i> küsmüştü.                                                       |
| - <i>dİğİ için</i>                                        | Halkın geçim kaynağı olan haşhaş ekimi, dostumuz                                                      |
| <i>diye</i>                                               | Amerika gücenmesin <i>diye</i> yasaklanmış.                                                           |
| Ad tümceleri                                              |                                                                                                       |
| - <i>Iyor /-(A)r /-DI ZGK +</i>                           | Uzaktan baksam, <i>dokun-mu-yor-um di-</i>                                                            |
| Yan tümce bağlacı <i>diye</i>                             | <i>ye</i> küsecekler belli.                                                                           |
|                                                           | El sallamazsa, Alyoşa küs- <i>er diye</i> düşünüyor.                                                  |

|                                                       |                                                                                                    |
|-------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Koşul tümceleri<br>-(y)sA + sorgu teri-<br>mi+-(I/A)r | Beni <b>unutur-sa-n</b> gücen- <b>ir-im</b> ...                                                    |
| Yan tümce bağlacı -(y)Ip                              | Küs- <b>üp</b> ayrılmış yanlarında                                                                 |
| Tarz Belirteci -mİş gibi,<br>I/Ar gibi                | “Senin malına kalmadık!” diyor darıl- <b>mış gibi</b> .<br>Adam gücen- <b>ir gibi</b> itiraz etti. |
| Adlaştırma -yA                                        | Hayata küsme- <b>ne</b> üzülüyorum                                                                 |
| Belirteçler                                           |                                                                                                    |
| Derece                                                | Biraz, tümünden, büsbütün, bir hayli, çok kötü, iyiden<br>iyiye, tamamen, hiç                      |
| Zaman                                                 | Bazen, hemen, hemencecik, yine, tekrar                                                             |
| Tarz                                                  | (Çok) çabuk                                                                                        |

TUDv3.0’dan alınan veri üzerinde yaptığımız incelemede çalışmaya konu olan eylemlerin dilbilgisel eşdizimliliğinde merkezde (*central*) olan ulamlar sıklıkla ettirgen, olumsuz, soru ve neden yapılarıdır. Bir başka deyişle, bu eylemlerin belirttiğimiz yapılarla gözlenmesi onların önde gelen kullanımlarıdır. Ettirgen yapı kimin küsmesine, gücenmesine, darılmasına neden olunduğunu gösterir. Eylemlerin özellikle *ne-soru* yapıları ile birlikteliği çoğunlukla kalıplaşmış, yanıt beklenmeyen retorik sorulardır. Örneğin, konuşucunun dinleyene yönelttiği “Küsecek ne var?” sorusu aslında örtük olarak “küsecek bir şey yok” anlamını taşır. *Evet/hayır soruları* ile kullanılan çıkarımsal bağlaç *yoksa* yanıt beklenen sorunun olumsuz olmasını sezdirir. “Darıldın mı yoksa?” sorusunun yanıtının “darılmadım” şeklinde dile getirilmesinin beklenmesi gibi. *Yoksa*’nın istenmeyen, olma olasılığından kaçınılan bir durumu belirtilmesi söz konusu eylemlerle oluşan sorularda olumsuz yanıt beklentisi yorumunu kuvvetlendirir. Tümceden *yoksa* kaldırıldığında soru basit bir *evet/hayır* sorusuna dönüşür. *Değil mi?* eklenti sorusuyla dile getirilen soru tümcelerinde *değil mi* kendisinden önce gelen önermenin doğrulamasını ister. “Darılmadın değil mi?” sorusu “Darılmadım.” biçiminde yanıtlanacaktır. Bildirim tümcelerinde olduğu gibi soru tümcelerindeki birçok örnekte de yüklem olumsuz çekimi önde gelen bir özellik olarak ortaya çıkmıştır. Son olarak, çekimli ve çekimiz neden anlatan belirteç tümceleri *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek* duygu durumunun ne tür edimlerin sonucu olarak ortaya çıktığını, nelerin bu durumların gerçekleşmesinin gerekçesi olduğunu belirterek merkezde olan dilbilgisi ulamları olarak dikkat çekmektedir. Bu yapıların dışında eylemlerin derece belirteçleri ile

de birliktelikleri içkin anlamlarında yer alan ölçeklemeye ilişkin sezdirimleri yansıtmaları açısından ilginçtir. Öyle ki, güçlü anlama sahip *küsmek iyice, asla, tümünden, büsbütün* belirteçleri ile nitelenirken, orta derece güçlü olarak karşılıklı ilişkinin kesildiğini anlatan *darılmak iyiden iyiye, çok* belirteçleri ile, ölçek yapısının en zayıf noktasındaki *gücenmek, küsmek* ve *darılmak* ile TUDv3.0'da gözlenmeyen *biraz* belirteci yardımı ile nitelenmiştir.<sup>2</sup>

### 5.3. Anlam Tercihi

Eylemlerin yukarda betimlediğimiz tipik (*typical*) eşdizimlilik özellikleri dikkate alınarak hangi anlambilimsel alandan öge tercihi yaptığı aşağıdaki ulamlar çerçevesinde sunulmaktadır.

**Tablo 4.** *Küsmek, darılmak, gücenmek eylemleri anlam tercihleri*

| Eylemler        | Anlam Sınıfları                                                                                                                                                                                                                                                                  |
|-----------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>Küsmek</i>   | Soyut olgular ( <i>hayat, yaşam, kader, talih, aşk</i> )<br>Canlı varlıklar ( <i>bana, birbirlerine</i> )<br>Doğadaki varlıklar ( <i>güneş, dağ</i> )<br>Tüzel kişilikler ( <i>devlet</i> )<br>Yerler ( <i>tiyatro</i> )<br>Benzer işlemdeki duygu durumları ( <i>kırılmak</i> ) |
| <i>Darılmak</i> | [+] İnsan canlı varlıklar ( <i>birbirimize, babam</i> )<br>Kurumlar ( <i>Unesco</i> )<br>Benzer işlemdeki duygu durumları ( <i>kızmak, alınmak, kırılmak</i> )                                                                                                                   |
| <i>Gücenmek</i> | [+] İnsan canlı varlıklar<br>Ülkeler, topluluklar ( <i>ABD, dış sermaye çevreleri</i> )<br>Soyut varlıklar ( <i>şiiir, masal</i> )<br>Benzer işlemdeki duygu durumları ( <i>kırılmak, küsmek, incinmek, kızmak</i> )                                                             |

### 5.4. Anlam Ezgisi

Çalıştığımız eylemlerin içkin anlamları olumsuz duygu durumlarını anlatmaktadır. İçinde yer aldıkları bağlam ve etkileşime girdikleri örüntüler dikkate alındığında temelde *küsmek, darılmak, gücenmek* olumsuz ya da hoş gitmeyen bir anlam ezgisine sahiptir. Daha öncede

<sup>2</sup> Google aramasında *biraz küsmek* bulunurken *biraz darılmak* hiç rastlanmamıştır. Aynı biçimde *çok* belirteciyle *küsmek* ile *küsmenin birlikteliğine* TUD'a hiç örnek bulunmazken Google'da *çok küsmek* nitelendirmesi bulunmaktadır. Tüm bu kullanımlar *küsmek* eyleminin en güçlü anlam değeri ile ortaya çıkarken aynı zamanda kendi içinde bir ölçek yapısına sahip olduğuna da işaret etmektedir.

belirttiğimiz gibi sözcüklerin beraber olduğu diğer sözcüklerin anlam sınıflarıyla, daha da geniş anlamda bağlamı göz önüne alınarak yapılacak çözümlemeler iletişim işlevi olan anlam ezgisini saptamada önemlidir. Bizim verimizde eşdizimlilik ve anlam tercihleri temel alınarak yapılacak bir çözümlenenin anlam ezgisine ilişkin çarpıcı sonuçlar üretmediğini gördük. Diğer taraftan, eylemlerin dilbilgisel eşdizimliliklerinin ve yarattığı örüntülerin örtük olan anlam ezgisini belirgin kıldığını saptadık. Bu bölümdeki tartışmalar olumsuz, soru ve koşul yapıları çerçevesinde sözcük-dilbilgisel (*lexico-grammatical*) bir yaklaşımı ile yapılacaktır. Olumsuz bir duygu durumunu anlatan *küs-mek*, *darılmak*, *gücenmek* eylemlerinin belirttiğimiz yapılardaki kullanımlarının bağlam içinde olumlu bir anlam taşıdığı ya da uyarı sözylemi örüntüsü içinde algılandığı gösterilecektir.

#### 5.4.1. Olumsuz Çekimler

En genelde yüklemi olumsuz çekimli tümcelerin sıklığı, yani dilbilgisel olumsuzluk ve tümcede sezdirilen olumsuz ifadeler, yani anlambilimsel olumsuzluk bizi anlam ezgisi açısından aslında deneyimleyen *küs-mek*, *darılmak* ve *gücenmek* duygu durumlarının gerçekleşmesini istemediği, bunlara engel olmaya çalıştığı yorumuna götürmektedir (olumsuz anlatımla ilgi benzer çalışmalar için bkz. Sinclair, 1996; Channell, 1999). Örnekler için Ek 2'ye bakılabilir.

Bildirim tümceleri ve soru tümcelerindeki olumsuz eylem çekimlerini içkin anlamı olumsuz duygu durumlarını ve onların sonuçlarını anlatan çalışmaya konu olan eylemlerin bir kez daha olumsuzlanmasını iletişimsel işlev olarak olumlu bir anlatıma dönüştürme olarak düşünebiliriz. Bu çerçeveden veriyi değerlendirdiğimizde özellikle *darılmak* ve *gücenmek* eylemlerinin kalıp anlatımlarda ortaya çıktığını (*gücenme/darılma ama; kimse darılmasın/gücenmesin*) ve bu anlatım biçimlerinin de dinleyicinin alınıp, kırılıp, küsüp ilişkiyi kesmesinin istemediğini vurgulayan bir tür yumuşatıcı düzenek (*mitigating device*) işlevinde olduğunu söyleyebiliriz. Konuşmacı 2. ve 3. tekil/çoğul kişi ve olumsuz çekimle dinleyiciye ya da genel gönderime sahip adıl ile genel topluluğa hitap eder (*kimse gücenmesin*) ve bu yumuşatıcı düzenden sonra karşı tarafı kırabilecek, incitebilecek önermeyi ya doğrudan ya da *ama* karşıtlık bağlayıcısı ile dile getirir. Bu yapılar aynı za-

manda dinleyici için bir tür uyarı işlevi de taşır. Şöyle ki, birazdan sizin çok ta hoşunuza gitmeyecek bir değerlendirme yapacağım, hazırlıklı olun ve bunu için bana gücenmeyin ya da darılmayın.

(24) İnsan, maymunla üstinsan arasına gerili bir iptir...Sorarım size, siz nasıl bir varlıksınız?.. Kızmayın bana, **gücenmeyin ama** ne ise maymun sizler için, öylesiniz sizler de benim için. O yüzden kendinize kızmayı öneririm size. W-QD36E1B-2841-1

(25) sabah adliye binası önünde başlar, ellerinde, “Zeynep’e özgürlük”, “Zeynep’i serbest bırakın” yazılı dövizler taşıyan genç kızlar, büyük bir sessizlik içinde, bir aşağı yürürlerdi. Ayşe yazdığıyla kaldı. Feministler de, “İnkâr etme, sen feministsin,” dedikleriyle kaldılar... Peki ama sizler nesiniz dostlarım, sizler nesiniz? Sizde laf çok, **ama darılmayın**, hiç “İş” yok!. W-II22C3A-0889-1

(26) **Kimse darılmasın**, temposu, gustosu ve Türkçe’siyle hâlâ ikinci bir Orhan Boran da yok ortalarda. W-OI32D1B-2556-1

(27) Öteki yüzde görülen de şu: Türkiye burjuvazisi, bu yeni girişiminde; sınıfsal, siyasal ve entelektüel alanlarda ciddi bir dirençle karşılaşmayacağını hesap etmektedir. **Kimse darılmasın, gücenmesin; ama** toplumun yoksul kesimlerine karşı böylesine kapsamlı bir saldırı kotarılrken, saldıran sınıfın üyelerinin, yedi gün yedi gece süren düğünlerde milyarlar harcamaktan çekinmemesinde bir gariplik vardır. W-FE39E1B-2891-1

(28) Nevra’nın grubuna yöneldi. Söz yazardaydı: Valla kardeşim, benim bu teknik sorununa hiç aklım ermiyor. Ama, sözüm meclisten dışarı, bunun çok abartıldı-ğı kanısındayım... **Kimse alınmasın, gücenmesin ama** bir tür entelektüel snobizm yapıyor burada. W-DA16B3A-1494-5

(27) ve (28)’de duygu durumu anlatan eylem kümeleri (*cluster*) sanki bu duygulardaki sırayı göz önüne alarak dizilmektedir. Örneğin daha içe dönük, kendi kendine yaşanan *gücenmek darılmak* ve *alınmaktan* sonra yer almaktadır. Ayrıca bu duygu kümelerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülmesi ve birlikte ifade edilmesi anlatımı güçlendiren bir etki de oluşmaktadır.

Kimi olumsuz çekimli kullanımlarda dinleyicinin neden gücenmemesi/darılmaması gerektiği çoğunlukla genel doğrulara göndermek yapan bir açıklama ile belirtilir. Konuşmacı bu açıklamaya dayanarak dinleyicide herhangi bir olumsuz duygunun gelişmeyeceğini düşünür.

(29) Bosque, Inaki Saez’dan boşalan İspanya Milli Takımı teknik direktörlüğüne, halen Mallorca’yı çalıştıran Luis Aragones’in getirilmesi gerektiğini belirtti. Marca gazetesine konuşan Del Bosque, “Diğer aday isimler **gücenmesinler**, onlar

da görevi yerine getirme kapasitesine sahipler, **ama** ben Luis Aragones'in takımın başına geçmesi gerektiğini düşünüyorum" dedi. W-QI31D1B-2352-1

- (30) yıllarda uğradığı siyasal ve ideolojik değişimi/geriliği göz önünde bulundurduğumuzda ise, hani neredeyse demokrasi kavgasından vazgeçmek gerektiği noktasına bile gelebiliriz. Bana lütfen kızmayın, sizi "demokrasi aynamıza" baktırmaya kalkıştığım için **bana lütfen darılmayın**, sevgili arkadaşlar. Ama bence, bu gerekli; son askeri darbeden 9 yıl sonra vardığımız noktada kaçınılmaz/ertelenemez bir uyarı görevi W-HD39C2A-0420-1

#### 5.4.2. Soru Yapıları

Evet/hayır ve eklenti soruları ile dile getirilen ve çoğu cevap beklenmeyen retorik sorular ya da sorulan sorunun yanıtı olarak seçilen retorik sorulardan oluşan ifadelerdeki yer alan *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek*'in anlam ezgisi olumludur. Örnek (31) ve (32)'de çoğunlukla *küsmek* eylemiyle gözlediğimiz evet/hayır sorularında olduğu gibi. Hatta bu retorik soruların söz konusu edimin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğine özel vurgu yaptığını da görüyoruz.

- (31) Gamzeli sen hayatından çıktın diye, diğer gamzeli eve mi kapanacaktı? **Hayatamı küsecekti?** W-WI45F1D-4808-4

- (32) O, tornacılığı bir meslek olarak görmüyordu. Ona göre, bu iş bir sanattı. **İnsan sanatına küsebilir miydi?** Yazar, yazmayı bırakabilir miydi? W-OA16B3A1289-3

Olumsuz çekimle çoğunlukla *darılmak* ve *gücenmek* eylemleri ile kullanılan *değil mi* eklenti sorusu kendinden önceki önermenin doğrulanması istemekte ve onu takip eden yanıtta da dinleyicinin soruda kendisine yöneltilen olumsuz duygu durumunun içinde olmadığını vurgulamaktadır. Aşağıdaki örnekte yapılan bir edim sonucu (gitar dersini bırakmak) doğabilecek duygu durumunu sorgulamak için sorulan soruya verilen retorik sorulu yanıt bunun bir kanıtıdır.

- (33) MM Gitarı her zamanki yerinde değildi. Yeni aldığı efekt aleti de ortalarda görünmüyordu. "Hocam..." dedi, yine derin bir nefes alıp. "Ben düşündüm ve bu işi bırakmaya karar verdim." "Gitarı mı?" "Hayır, dersi. "... "Kusura bakma" dedim, "Ama şaşırdım... Niye peki?" ... Galiba benim ders olayına alerjim var. Kendim çalarken sorun yok. Ama iş derse döküldü mü hiçbir şey kafama girmiyor. Yanlış anlamıyorsun değil mi?" "Çalışma tarzımızla ilgili bir şey mi?" "Böyle düşünürsen üzülürüm bak. Ders işi bana hakikaten yaramıyor. Okulda falan da böyleydin zaten. Sorun bende yani. Yoksa sen şahaneydin." "Sen bilirsin" dedim. "**Darılmadın değil mi?**" "**Niye darılayım oğlum?** Senin için doğru olanı en iyi sen hissedersin." W-PA16B4A-0291-215

Bu tür kullanımları ikili çift oluşturan yapılar olarak nitelendirdik. Bu yapılarda yukardaki örnekte olduğu gibi birinci bölümde (i) *darılmadın değil mi* kalıp anlatımı ikinci bölümde (ii) *niye darılayım?* retorik sorusu yer almakta. Ya da aşağıda (34) ve (35)'de örneklendiği gibi (i) olumlu bildirim tümcesi içinde *darılmak/gücenmek* (ii) gelecek zamana gönderme yapan olumlu eylem çekimli retorik sorular: *Niye darılayım ki? / Gücenecek ne var ki?* ile karşılaşırız. Son olarak (36)'de örneklenen (i) bildirim tümcesi içinde *darılmak* (ii) aslında soru yapısında olan ama olumlu bildirim tümcesi gibi kullanılan *darılır mıyım hiç* yapısı içinde bu ikili çiftleri görürüz.

Tüm bu yapılardaki eylem kullanımları özellikle retorik sorularda etkileşim boyutunda karşılıklı ilişkinin kesilmesinin, görüşmemenin oluşmasının istenmediğini vurgulayarak *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek*'in içkin anlamlarını ortadan kaldırıp, ilişkinin kesilmeyeceğine garanti vererek olumlu bir anlam ezgisi oluştur.

- (34) “**Darılmadın ya!**” diyor Çıt, Metin'in gözlerinin içine ısrarla bakarak. "Hani, yanlış anlama, canım sıkıncı işte!" Çıt'ın ne demek istediğini anlayamıyor Metin: “**Niye darılayım ki?**” Başı öne eğiliyor Çıt'ın. W-JA16B4A-1747-216
- (35) Bizler kendi kendini idare edebilen insanlarız. Seni seçeriz diğer iki arkadaşla da kader birliğimiz var, **onları gücendiririz. Onlardan birini seçeriz seni gücendiririz.**” “Yok abi **gücenecek ne varki?**” W-CE09C3A-0382-1
- (36) Oğul biz babanla konuştuk, hani diyoruz, okulunu da bitirdin, elinde işin de var... -Eee Ana, çıkar bakalım baklayı ağzından. Hacer Hanım sıkılarak: -Seni evlendirsek diyoruz da! Yasin önce kaşlarını çattı, anasına sert bir bakış fırlattıktan sonra arkasını döndü. Kadıncağızın başından aşağı kaynar sular dökülürdü. Hiç böyle bir tepki göstereceğini düşünmemişti. Evet belki sinirlenecekti ama bu da neyin nesiydi, sırtını dönüvermişti İşte. Yine de ana yüreği bu ya dayanamadı, yanına kadar gitti. Affet oğul bilemedim **senin darılacağına**. Daha lafını bitirmemişti ki, Yasin dönüp anasına sarılıverdi. -Anam anam canım anam, **darılır mıyım hiç**. W-KA16B2A-0784-163

#### 5.4.3. Koşul Yapısı

Kestirim koşul (*predictive conditional*) yapısı içinde çoğunlukla açık koşulla (*open conditional*) (Göksel & Kerslake, 2005, ss. 489-490) dile getirilen sözcelerde *gücenmek/küsmek/darılmanın* edimlerinin büyük bir olasılıkla gerçekleşebileceği fikrinden hareketle bu eylemlerin gerçekleşmesinin bağlı olduğu koşullar belirtilir. Konuşucunun *gücenmek/küsmek/darılmanın* olasılık dahilinde olduğu edimleri koşul ola-

rak belirtmesi dinleyici için bir tür uyarı sözeylemi niteliği taşır. Bu uyarı sözcesini ardından dinleyici konuşucunun belirttiği koşula uymadığı takdirde aralarındaki ilişkin bozulacağı olasılığını bilerek davranacaktır. Örneğin (37)'deki örnekte konuşucunun dinleyiciye hangi koşul altında (örn. selam vermemesi durumunda) küseceğini söyledikten sonra dinleyicinin bu uyarıyı dikkate alacağı koşul tümcesine cevaben söylediği sözceden sezdirilmektedir. Diğer örneklerde de uyarı anlam ezgisine sahip *gücenmek* ve *darılmak*'ın kullanımlarını görüyoruz.

(37) “Gidersem üzülür müsün?” dedim. O siyah gözleriyle hüznle baktı bana. Utandı, sıkıldı sustu. Tekrar sordum “**Küserim bir daha bana selam veremezsen**” dedi. “Ama ben seni çok seviyorum, *benimle konuşmazsan çok üzülürüm*” dedim. W-UI09C4A-1027-1

(38) Söylesene, senaryonda bana uygun bir rol var mı? Bakarsın beğenilir çekmek isterler; **beni unutursan gücenirim...** W-DA14B1A-1672-1

(39) Yavaş, dikkat et... Sakın yanlış bir şey yapmayın. **Paşamın önünde beni mahcup ederseniz, hepinize darılırım.** W-FA16B2A-0984-1

Aşağıdaki kullanım örneklerinde ise çalışmaya konu olan eylemler uyarı sözeylemi ile birlikte ısrarlı davet anlam ezgisini de taşımaktadır. Koşul tümcesindeki olumsuz çekimli *gelmek*, *uğramak*, *yemek* gibi eylemler dinleyicinin mutlaka kabul etmesi gereken bir daveti betimlemekte ve söz konusu davet kabul edilmezse ilişkinin bozulacağına ilişkin uyarı yapılmaktadır. Ayrıca (40) ve (41)'de gördüğümüz *vallahi* söylem belirteci etkileşim içindeki kişiler arasındaki samimiyeti ve söylenen sözdeki kararlılığı gösteren işaret (bkz. Kansu-Yetkiner, 2006) olarak kullanılan bağlamdaki önermenin gücünü de artırmakta etkilidir.

(40) EMİNE: Nuriye, sanki bilir gibi, abim rahatsız olacaklar diye gelmek istemez, **vallahi gelmezse gücenirim** dedi. AKİF: Neyse çok istiyorlarsa gideriz. W-DA14B1A-1307-1

(41) Yok abi şöyle bir uğramıştım. İyi ettin, çok iyi ettin. **Sık sık uğra uğramazsan vallahi darılırım.** W-CA16B3A-0735-1

(42) bu gece Belkıs, Ayşe'yi değil onu çağırmıştı, gecikmiş mezuniyeti kutlamaya. “Arkadaşlarınla kutla, benim ne işim var?” dediğinde, “Senin de mezuniyetin sayılır. **Gelmezsen küserim, çok kötü küserim,**” yanıtını almıştı. W-TA16B0A-0145-1

- (43) Annesi bir elinde tabak diğer elinde kaşık arkasında dolanıp durur hâlâ. “Hadi bir lokma daha, hatırım için...” “Bak bitti işte, *yemezsen küserim*.” “Şunu yersen güçlü olursun...” W-MA16B4A-0772-1

## 6. İncelik Kuramı Açısından Değerlendirme

Ruhi *İncelik kuramında ontolojik sorunlar* başlıkla makalesinde en genel anlamıyla inceliği “bireylerin birbirlerinin duyarlıklarını göz önünde bulundurarak ya da bulundurmuyarak iletişimde gerçekleştirdikleri (sözel) eylemler inceliğin konusunu oluşturmaktadır. (2008, s. 95)” diye tanımlar. İnceliğin Leech (1983) ile Brown ve Levinson (1987)’in önerdiği gibi belli kalıplara bağlanamayacağını aksine inceliğin “dinleyici-konuşucu bağlamında ortaya çıkan, değerlendirme içeren bir olgu (Eelen, 2001; Watts, 2003)” (2008, s. 97) olduğunu belirtir. Ayrıca Ruhi ilişkilerin düzenlenmesini inceleyen incelik kuramının öncelikle inceliği kültüre bağlı bir olgu olarak görüp toplulukların ontolojilerinin neler olduğunun saptaması gerektiğini vurgular (Ruhi, 2006a; 2008; Ruhi & Işık-Güler, 2007). Bu bağlamda duygu konusun bir incelik olgusu olarak bireylerin benlik imgesi kadar iletişimde önemli bir yer tuttuğunun altını çizer (Ruhi, 2008; Işık-Güler, 2010) ve bireyi “bilişsel bir kavram olarak duyuşsal (*affective*) bilgileri de işleyen bir varlık” olarak betimler (Ruhi, 2008, s. 100). Tüm bu saptamalar dikkate alınarak incelik(sizlik) bireylerin benlik imgelerine, ilişkinin niteliğine (*relational features*), duygularına, toplumsal beklentilere ya da bir karşılaşmada söz konusu olan işe (*transactional issues*) yönelik olabilir (Spencer-Oatey, 2007; Ruhi, 2006b).

Bir söz veya davranışından dolayı zarar görmek ve bunun sonucun da hissedilen üzüntü duygusunu anlatan *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek* eylemleri incelik olgusuyla ilgili sunduğumuz betimlemeler ışığında aşağıdaki örneklerde kısaca ele alınacaktır. Eylemlerin bu yazı boyunca tartışılan özellikleri incelik(sizlik) ve ilişki düzenlenmesi temelinde oluşturdukları sezdirimler açısından değerlendirilecektir.

İçkin anlamında *küsmek* sosyal bir duygu olarak daha dışa dönük deneyimlenirken *darılmak* ve *gücenmek* daha içe dönük yaşanan, içte hissedilen ve dile getirilen duygulardır. Hatta *gücenmek* Ötüken Sözlükte “Birinin yaptığı davranış veya sözlerinden dolayı üzülmeye gönünde ona karşı kırgınlık duymak” olarak tanımlanır. Burada anahtar sözcük *gönlündedir*. Kültürel anahtar sözcük olarak tanımlanan *gönül*

(Ruhi, 2006a)'ün *gücenmek* tanımında da yer alması *küsmek*'e göre çok daha içte ve derinden yaşanan, *küsmek* gibi dışa vurulmayan ya da gösterilemeyen bir üzüntü olduğu yorumuna götürebilir bizi. Bu açıdan baktığımızda Ruhi & Işık-Güler (2007)'de inceliğin Türk kültüründeki görünüşleri için önerdikleri *yüz* (dışa dönük; görülen ve yansıtılan benlik) ve *gönül* (bireyin içinde olan asıl ve samimi benlik) ayrımının *küsmek* ve *darılmak/gücenmek* duyguları için de benzer olabileceğini savlayabiliriz. Aşağıdaki örnek bu savı desteklemektedir.

(44)

YB: O günlerden biri geliyor şimdi konuşmuyorsunuz küssünüz.

B: Alper mi?

YB: Evet Alper Babayağmur, şimdi barışacaksınız, yoksa barıştınız mı?

AB: İlk önce tekrar öpüşelim, öyleyse barışalım.

Çok ilginç ben neden küstüğümüzü de unuttum.

YB: Beyaz'ın İstanbul'a alışma dönemindeki en büyük sıkıntı.

Tam bavullarını toplayıp İstanbul'dan giderken moral vermişsiniz.

Maddi destekte bulunmuşsunuz.

Geldiğiniz için teşekkürler.

Bazıları küsüz, gelmem diyenler oldu.

AB: ***Küs gibi değiliz de, sadece dargınım.***

YB: İnsan aynı evi paylaşıp sonra o kadar samimiyete rağmen niye arkadaşıyla görüşmez? W-PI43C3A-1810-1

Bir sohbet programından alınan bu örnekte program sunucusu program konunun eski yıllardan arkadaşlarını bulup onları tekrar bir araya getiriyor. Çağırdığı diğer konukları için "... küsüz, gelmem diyenler oldu." sözcesini peşine davet ettiği konuk "Küs gibi değiliz de, sadece dargınım." diyerek inceliksiz bir durum yaratmayarak ortamı yumuşatıyor. Tıpkı ilişkisel-gönülde tanımlandığı gibi ilişkiyi sürdürmek ve etkileşimdeki dengesizliği ortadan kaldırmak adına "olumlu bir bağ" (Ruhi & Işık-Güler, 2007, s. 698) oluşturmayı amaçlıyor. *Darılmak küsmek*'e göre daha zayıf etki alanı olan (bkz. eşdizimlilik seçimleri) ve daha içten yaşanan bir duygu iken *küsmek* dışa dönük, daha kapsayıcı (bkz. eşdizimlilik seçimleri) ve küsme eyleminin sonucunun açıkça gösterildiği bir duygu olarak inceliksizlik olgusunun oluşumunu daha çok güçlendirir. Tüm bunların ışığında konuşucunun "*küs gibi değiliz de, sadece dargınım*" sözcesinde özellikle küs olmadığını vurgulaması küs olmanın yaratacağı etkinin farkında olduğunu, bunu kabul etmeyip ilişkiyi onarmak ve sürdürmek istediğini göster-

mektedir.

Ruhi'nin bütün yazılarında konu edilen inceliğin Türk kültürüne özgü kullanımı olan *gönül almak* deyimini yukarda yaptığımız betimlemeyi destekliyor. Sadece *gücenmek* eyleminin karşıtı olarak TUDv3.0'da aşağıdaki iki örnekte karşımıza çıkıyor. Her iki örnekte de *gönül almak* deyimini uyumlu bir ilişki sürdürmek ve etkileşimde herhangi bir denge-sizliği önleyerek yapılan davranışların yol açacağı inceliksizliğe engel olmayı anlatıyor (bkz. Ruhi & Işık-Güler, 2007; Ruhi, 2008). (45)'deki örnekte siyasetçi vatandaşın öfke duygusuyla yaratmaya çalıştığı ger-ginliği ve inceliksizliği görmezden geliyor ona gücenmiyor. Yani, iliş-kinin sürmesi için ilk adımı atıyor. Vatandaşın öfke duygusuyla yara-tacağı potansiyel olumsuz edimleri yatıştırmak ve ilişkinin bozulma-ması için yaptıklarını da vatandaşın *gönlünü almak* deyiminiyle özetliyor. Ardından yapılan suçlamalara da sabır ve hoşgörü gösterdiğini belirti-lerek kişilerarası etkileşimde uyumun korunmuş olduğu vurgulanıyor.

(45) Abdülkadir Aksu, bunu duvara asmakla kalmamış, Şeyh Edebalı'nın tavsiyelerini adeta kendisine yapmış gibi hayat düsturu edinmiş. Öfke içinde kendisine ge-len sıradan bir vatandaşa uysallık gösteriyor, *gücenmiyor*, elinden geldiği ka-dar *gönül alıyor*, her türlü suçlama ya, ithama sabırla katlanıyor, hoşgörüyor. Hayatını, halka hizmet olarak gördüğü siyasetin hakkını vermek üzerine şekil-lendiriyor. Elinden geldiğince politikanın günlük çekişmelerinden uzak duruyor. W-IE39E1B-2837-1

(46) Uykusunu böler, kalkar giderdi. Gitmese olmazdı. Köylü buna çok *gücenirdi*. "Bi duayı bizden esirgiyo!" diye küserlerdi. Selim Hoca bunu çok iyi bilirdi. "Be-nim vazifem, köylüyü *güçendirmek değil, gönüllerini almaktır*. Kendimi sev-dirmektir. Beni bir kere sevdiler mi, onlara kabul ettirmeyeceğim gerçek yok-tur!.." derdi. W-GA16B3A-1009-5

(46)'dak örnek ise (45)'de olduğu gibi *gönüllerini almak* deyimini Se-lim Hoca'nın köylünün gücenip küseceğini tahmin ettiği edimi ger-çekleştirmeyerek yani, onları gücendirmeyerek uyumlu bir ilişki, olumlu bir bağ oluşturmak ve var olan ilişkisel uyumu pekiştirmek için kullandığını görüyoruz.

Aşağıda (47), (33)'te inceliksizlik bağlamında duygu sözcüklerinin "inceliksizliği önleme amaçlı edimlerde de" yer aldığı örnekleniyor (Işık-Güler & Ruhi, 2010, s. 656). *Kimse darılmasın, gücenmesin ama* kalıp anlatımı yukardaki alıntıyı destekleyen bir örnektir ve Türkçe

için ilişki düzenlemede yumuşatıcı bir araç olarak kullanılır. Konuşucunun söylediği önermeler dinleyici için ne kadar kırııcı, üzücü ve de yüz tehdit edici olsa da bu yumuşatıcı araç yardımıyla konuşmacı ilişkinin ve uyumun bozulmaması, herhangi bir dengesizlik oluşmaması için bir tür önlem almaktadır. Etkileşimin duygusal boyutuna odaklanarak ilişki yöntemini de kontrol altında tutmaktadır.

- (47) Öteki yüzde görülen de şu: Türkiye burjuvazisi, bu yeni girişiminde; sınıfsal, siyasal ve entellektüel alanlarda ciddi bir dirençle karşılaşmayacağını hesap etmektedir. *Kimse darılmasın, gücenmesin; ama toplumun yoksul kesimlerine karşı böylesine kapsamlı bir saldırı kotarılırken, saldıran sınıfın üyelerinin, yedi gün yedi gece süren düğünlerde milyarlar harcamaktan çekinmemesinde bir gariplik vardır.* W-FE39E1B-2891-1

Son olarak ta soru biçimli ikili çiftlerin inceliksizliğin önlenmesinde nasıl etkin olduğunu (33) nolu örnekte inceleyelim. Aşağıdaki konuşma aralarındaki ilişki eşit olan iki arkadaş arasında geçmektedir. Veli'den gitar dersi alan arkadaşı ona hiç haber vermeden ders günü dersi bırakmak istediğini söyler. Şaşırان arkadaşından “kusura bakma” diyerek bir tür özür diler. Ancak toplumsal beklentilere uymayan bu edim Veli için yüzü tehdit edicidir. Dersi neden bırakmak istediğini açıklayan arkadaş kendisinin bu işte başarısız olduğunun altını çizerek ve “Yanlış anlamıyorsun değil mi?” sorusuyla yüz tehdidini ortadan kaldırmaya çalışır. Yine de pek başarılı olmadığını Veli'nin arkadaşının gözünde kendini sorgulayan “Çalışma tarzımızla ilgili bir şey mi?” sorusu göstermektedir. Bu soruya yanıt olarak arkadaşının Veli'ye söylediği “Böyle düşünürsen üzülürüm bak. Ders işi bana hakikaten yaramıyor. Okulda falan da böyleydin zaten. Sorun bende yani. Yoksa sen şahaneydin.” sözceleeri etkileşim içinde hem kendine dönük duygusal alana odaklanarak (Böyle düşünürsen üzülürüm bak) ve kendisi ile ilgili olumsuzluğu belirterek (Okulda falan da böyleydin zaten. Sorun bende yani) hem de karışışındakine değeri verdiğini gösterip överek (Yoksa sen şahaneydin) bir tür duygusal yakınlık sağlamıştır. Tüm bunlara rağmen yine de Veli'nin darılıp darılmadığını bir kez daha kontrol ederek soru yapısındaki ikili çiftin ilk sorusunu sorarak (Darılmadın değil mi?) ilişkilerinin bozulabileceği, kaba bir ortam yaratmak istemediğini sezdirmiştir. Veli'nin buna yanıtı olan ikili çiftin ikinci retorik sorusu “Niye darılayım oğlum?” ve ardından gelen

sözcesi “Senin için doğru olanı en iyi sen hissedersin.” aralarındaki ilişkinin zarar görmediğini ve herhangi bir uyumsuzluğun olmadığına işaret etmektedir.

(33) Gitarı her zamanki yerinde değildi. Yeni aldığı efekt aleti de ortalarda görünmüyordu. “Hocam...” dedi, yine derin bir nefes alıp. “Ben düşündüm ve bu işi bırakmaya karar verdim.” “Gitarı mı?” “Hayır, dersi. “... “Kusura bakma” dedim, “Ama şaşırdım... Niye peki?” ... Galiba benim ders olayına alerjim var. Kendim çalarken sorun yok. Ama iş derse döküldü mü hiçbir şey kafama girmiyor. Yanlış anlamıyorsun değil mi?” “Çalışma tarzımızla ilgili bir şey mi?” “Böyle düşünürsen üzülrüm bak. Ders işi bana hakikaten yaramıyor. Okulda falan da böyleydin zaten. Sorun bende yani. Yoksa sen şahaneydin.” “Sen bilirsin” dedim. “Darılmadın değil mi?” “Niye darılayım oğlum? Senin için doğru olanı en iyi sen hissedersin.” W-PA16B4A-0291-215

Bu örnek ayrıca “ilişki düzenlenmesi ile ilişkili duyguların ve edimlerin insanların etkileşim amaçları ile bütünleştiğini ve edim-karşı edim (*act-counteract*) biçiminde tıpkı inceliksizlik modellemesinde olduğu gibi ilerlediğini” (Işık-Güler & Ruhi, 2010, s. 654) göstermektedir.

## 7. Sonuç

Bu çalışmada duygu durumu anlatan yakın anlamlı *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek*’in derlem çıkışlı görünüşleri, daha da özel de benzeyen ve farklılaşan yönleri sözcük profili yaklaşımı ile belirlemiştir. Eylemlerin içlemleri ile ilgili sözlüklerdeki döngüsel tanımların ötesine geçerek GSM’nin vurguladığı genişletilmiş sözcük-anlam birlikteliği için Sinclair (1991, 1996)’ın önerdiği eşdizim, dilbilgisel eşdizim, anlam tercihi ve anlam ezgisi ilişkileri temelinde TUDv3.0’dan alınan veri betimlenmiş ve tartışılmıştır. Ayrıca bulguların incelik(sizlik) kuramına ilişkin sezdirimleri üzerinde de durulmuştur.

Sosyal duyguları anlatan bu eylemleri iki grup gibi düşünebiliriz: *küsmek* bir tarafta *darılmak* ve *gücenmek* diğer tarafta. *Küsmek* işlem özelliği olarak çok daha güçlü bir biçimde kişinin kırıldığını, incindiğini gösterip karşılıklı ilişkiyi kesmeği anlatmaktadır. *Küsmek* dışa dönük yaşanan bir duygu olarak ortaya çıkarken *darılmak* ve *gücenmek* işlem özelliği olarak sırasıyla orta ve daha az güçlü olarak ilişkiyi kesmeyi ya da *gücenmekte* olduğu gibi kırıldığını sezdirmeyi anlatan, daha çok içe dönük, derinden deneyimlenen duygulardır. Bir blog yazarının betimlediği gibi *gücenmek* “Öyle bir şey ki sanki tarifi olmayan bir yıkım. Hiç geçmeyecek bir üzüntü... Çok içten, çok insana dair

bir anlatım. Hızlıca üzüldü, kırılabiliriz. Bizi yıllar yılı kıran, şekle sokan ya da şeklimizi bozan acılar, kırgınlıklar yer yer yerleşmiş üzüntüler zamanla gücenmeye dönüşüyor” (<https://www.tumblr.com/tagged/gücenmek>).

Yukarda yaptığımız saptamalar Genişletilmiş Sözcükbirim Modeli çalışması ile de doğrulanmıştır. *Küsmek* eşdizim ve anlam tercihi açısından çok geniş anlam alanlarından sözcükler ile birlikte görünürken *darılmak* ve *gücenmek* daha dar anlam alanından sözcüklerle birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak üç eylem de dilbilgisel eşdizimlilik açısından benzer yapılarda kullanılmıştır. *Darılmak* ve *gücenmek* eylemlerine özgü kalıp anlatımlar dilbilgisel eşdizimlilikte öne çıkan yapılar olmuştur. Çalışmamızda eylemlerin kullanıldığı eşbağlamlardaki dilbilgisi yapıları ve bu yapıların oluşturduğu örüntüler bağımlı dizinlerde örtük olan anlam ezgisine ulaşmakta sözcük-dilbilgisel bakış açısının önemini göstermiştir. İçkin anlamlarıyla olumsuz anlam ezgisine sahip olan üç eylem, çoğunlukla kullanıldıkları olumsuz, soru ve koşul yapılarında olumlu, uyarı ve davet anlam ezgisi taşıdığı örneklerle gösterilmiştir.

İlişki düzenlenmesinde duygu konusunun bir incelik(sizlik) olgusu olarak bireylerin benlik imgesi kadar iletişimde etkin olduğu, üzüntü duygu durumunu anlatan *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmek* eylemlerinin hem içkin anlamlarına hem de anlam ezgilerine gönderme yapılarak tartışılmıştır. Tartışmaların odağını özellikle *darılmak* ve *gücenmek* eylemlerinin olumsuz ve soru yapılarından kaynaklı olumlu anlam ezgisi aktarımı oluşturmaktadır. Bu bağlamda da örneklenen durumlar ilişki düzenlenmesini kontrol altında tutmak, etkileşimde uyumlu bir ilişki oluşturmak ve uyumu korumak, ilişkide dengesizliğin oluşmasına engel olmak çevresinde toplanmıştır.

İleri çalışmalar için önereceğimiz konular üzerinde araştırmalar yapılması alana katkı sağlayacaktır. Çalışmanın bir sınırlılığı olarak sözcüklerin sadece eylem biçimleri derlemden sorgulanmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda sıfat (*küsgün*, *dargın*, *kırgın*) biçimleri de derlemden sorgulanıp bulgular bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılabilir. Duygu kümeleri diye adlandırdığımız *küsmek*, *darılmak* ve *gücenmekle* beraber kullanılan benzer duygular olan *kırılmak*, *alınmak*,

*incinmek* için derlemde bu çalışmaya benzer bir sözcük profili çalışması yapılabilir. Duygu durumu anlatan eylemlerin derlem metinlerinde birer yönlendirici ifade (*cue phrase*) olarak işaretlenip, derlem üzerinden yapılacak edimbilim çalışmalarına (örn. incelik(sizlik)) yardımcı olması sağlanabilir. Bu ifadeler ayrıca edimbilim açıklaması çalışmaları (*pragmatic annotation*) için temel oluşturacak biçimde kullanılabilir.

## Ekler

### EK1: Nicel Bulgularlar

Genel sıklık bilgileri: 50 milyon TUDv.3.0

| Sözcük       | Sıra | Gözlenen Sıklık | Yayılım Değeri | Yayılım Puanı |
|--------------|------|-----------------|----------------|---------------|
| <i>küs</i>   | 3786 | 1099*           | 0,87           | 956           |
| <i>darıl</i> | 8341 | 233             | 0,82           | 193           |
| <i>gücen</i> | 8464 | 219             | 0,85           | 218           |

\* Sıklık değeri *küs* başsözcüğünün derlemedeki tüm sözcük türleri ile olan sayısını göstermektedir. Bu yazı içinde *küs* başsözcüğü sadece eylem olarak sorgulanmıştır.

Eylemlere özel sıklık bilgileri

| Sözcük       | Gözlenen Metin Sayı | Gözlenen Sıklık | 1m. Sözcükteki Sıklığı |
|--------------|---------------------|-----------------|------------------------|
| <i>küs</i>   | 475                 | 774             | 15.27                  |
| <i>darıl</i> | 162                 | 233             | 4.6                    |
| <i>gücen</i> | 157                 | 219             | 4.32                   |

Yazılı ve Sözlü Metin Sorgusu- KÜS-EY: Log-Likelihood Değerine Göre Eşdizim Listesi

| Sözcük               | Tüm Metinlerde Görünümü | Gözlenen Eşdizim Sıklığı | Toplam Metin Sayısı | Log-likelihood Değeri |
|----------------------|-------------------------|--------------------------|---------------------|-----------------------|
| <i>hayata</i>        | 5473                    | 26                       | 23                  | 247.6452              |
| <i>dünyaya</i>       | 6225                    | 13                       | 12                  | 102.3028              |
| <i>bana</i>          | 44515                   | 19                       | 18                  | 90.3559               |
| <i>de</i>            | 398862                  | 39                       | 37                  | 80.4339               |
| <i>birbirlerine</i>  | 4520                    | 10                       | 8                   | 79.8029               |
| <i>kimseye</i>       | 3654                    | 8                        | 7                   | 63.6555               |
| <i>kimseyi</i>       | 2033                    | 7                        | 3                   | 62.002                |
| <i>niye</i>          | 9121                    | 9                        | 9                   | 57.4189               |
| <i>ama</i>           | 149398                  | 21                       | 16                  | 56.2462               |
| <i>şansınıza</i>     | 11                      | 3                        | 3                   | 53.6575               |
| <i>yaşama</i>        | 4950                    | 7                        | 7                   | 49.6179               |
| <i>ona</i>           | 31006                   | 10                       | 9                   | 42.0695               |
| <i>dağa</i>          | 685                     | 4                        | 4                   | 39.6353               |
| <i>güneşe</i>        | 729                     | 4                        | 1                   | 39.1372               |
| <i>çağrıldığında</i> | 5                       | 2                        | 2                   | 37.6329               |

## Yazılı ve Sözlü Metin Sorgusu - Darıl-EY: Log-Likelihood Değerine Göre Eşdizim Listesi

| Sözcük               | Tüm Metinlerde Görünümü | Gözlenen Eşdizim Sıklığı | Toplam Metin Sayısı | Log-likelihood Değeri |
|----------------------|-------------------------|--------------------------|---------------------|-----------------------|
| <i>bana</i>          | 44515                   | 18                       | 18                  | 126.9761              |
| <i>mı</i>            | 45072                   | 16                       | 14                  | 108.6057              |
| <i>gelmezsen</i>     | 36                      | 4                        | 4                   | 73.2732               |
| <i>ama</i>           | 149398                  | 12                       | 12                  | 46.5868               |
| <i>da</i>            | 407420                  | 17                       | 15                  | 45.749                |
| <i>uzaklaşmalı</i>   | 6                       | 2                        | 2                   | 41.539                |
| <i>gücenmek</i>      | 6                       | 2                        | 2                   | 41.539                |
| <i>kavuşmalı</i>     | 8                       | 2                        | 2                   | 40.1798               |
| <i>küsmek</i>        | 16                      | 2                        | 2                   | 37.1206               |
| <i>amerikalıları</i> | 80                      | 2                        | 1                   | 30.4727               |
| <i>birbirimize</i>   | 1628                    | 3                        | 3                   | 30.0199               |
| <i>gibi</i>          | 208306                  | 10                       | 7                   | 29.1886               |
| <i>söylesem</i>      | 287                     | 2                        | 2                   | 25.3283               |
| <i>hiç</i>           | 65411                   | 6                        | 6                   | 24.6621               |

## Yazılı ve Sözlü Metin Sorgusu - Gücen-EY :Log-Likelihood Değerine Göre Eşdizim Listesi

| Sözcük              | Tüm Metinlerde Görünümü | Gözlenen Eşdizim Sıklığı | Toplam Metin Sayısı | Log-likelihood Değeri |
|---------------------|-------------------------|--------------------------|---------------------|-----------------------|
| <i>bana</i>         | 44515                   | 11                       | 11                  | 67.9477               |
| <i>diye</i>         | 84753                   | 10                       | 9                   | 47.3049               |
| <i>vallahi</i>      | 1447                    | 4                        | 3                   | 43.7847               |
| <i>darılmak</i>     | 7                       | 2                        | 2                   | 41.0503               |
| <i>incindim</i>     | 12                      | 2                        | 2                   | 38.6127               |
| <i>hiç</i>          | 65411                   | 8                        | 7                   | 38.3287               |
| <i>ona</i>          | 31006                   | 6                        | 5                   | 34.0488               |
| <i>olmasın</i>      | 3004                    | 3                        | 3                   | 26.7269               |
| <i>müşteri</i>      | 3673                    | 3                        | 1                   | 25.5257               |
| <i>bertaraf</i>     | 489                     | 2                        | 1                   | 23.4416               |
| <i>ehlibeyt'i</i>   | 2                       | 1                        | 1                   | 21.9359               |
| <i>gücensin</i>     | 2                       | 1                        | 1                   | 21.9359               |
| <i>gücenirse</i>    | 2                       | 1                        | 1                   | 21.9359               |
| <i>dövse</i>        | 3                       | 1                        | 1                   | 20.8894               |
| <i>resulullah'ı</i> | 3                       | 1                        | 1                   | 20.8894               |

## EK 2: Örnekler

## Eşdizim

*Tavşanın dağa küsmesi* misali, babamın dizlerinin dibine oturup zamanın geçmesini beklemeye koyuldum sabırla. W-PG37E1B-2923-478

Kaderde o akşam da *şansımıza küsmek* varmış sanarken, foto muhabiri arkadaşım Hüseyin Kırçalı yepyeni bir öneri ileri sürdü. W-FE09C2A-0419-1

Bu kapışmanın biçimlerinden birisi olarak *şiirin bana darılmasından* endişe ediyorum: Şiir değil “insanoğlu ihnet eder”. W-LI22C4A-0741-72

Çiçekler gibi ihtimamla beslenmesi gereken, ya da kelebek gibi ilgiyle bakılması

gereken *kelimeler gücendirilmiştir*. W-SI22C2A-0830-171

#### Dilbilgisel eşdizim

##### *Dilbilgisel ve anlambilimsel olumsuzluk*

Sınır ticaretinden menfaat gelecek diye *kardeşlerimizi küstürmemeliyiz*. W-JE00E1B-2838-200

Ben sana *nasıl küseyim*. W-NA16B1A-0521-1

Netice aldıktan sonra ilişkileri keselim, ama *Amerikalıları darıltmayalım*. W-GE39COA-0208-9

Demek ki, dinimiz *birbirimizi bırakınız darıltmayı, incitmeyi, bir gram bile kırarak bir eylemi yapmaktan bizi men ediyor*. W-G41C4A-0887-7

*Kimse önce-hayır-sonra-evet'e gücenmez*; daha bile tesirli olur. W-II22C3A-0566-29  
Yanlış bir şey söyleyip köylü dostlarını *gücendirmek istememişlerdi* anlaşılan. W-MA16B3A-0504-154

##### *Derece, Zaman, Tarz Belirteçleri*

Orhan Ağabey, ünvanı ne olursa olsun yine o eski arkadaşı. Sadece “Gazete”ye yazı dizisi hazırlamadığım için bana *biraz gücenmişti*. W-QE37C4A-0402-1

Belli ki onu aramamı beklemiş. Neyse ki, şu saksı sonunda çalıştı da *büsbütün küstürmedim* Özgür’ü. W-QA16B4A-0299-1

Velhasılı bana *çok darıldı* eleman, benimle konuşmuyor şimdi dümbelek. W-WI45F1D-4789-1

Ama unutmayın ki, *1927’ye kadar Atatürk İstanbul’a küsmüştü*. W-IE05A4A-1946-20

*Bir kere küserlerse* gönlünü almanız gerekir. W-UI44F1D-5118-1

Bu burçtan doğan kadınlar *çok çabuk küserler*. W-OI41C4A-1312-1

Çoğu zaman alıngandır, *çabuk darılır* ya da başkalarınca kolay kızdırılır. W-VI05A1A-2640-1

#### Kaynaklar

Adıgüzel, F. (2018). *Corpus-driven lexical profiles of Turkish fear verbs and metaphorical profiles of somatic fear idioms in Turkish* (Yayınlanmamış doktora tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin.

Aksan, Y. vd. (2009). Türkçede yakın anlamlı sözcükler: Bir derlem çalışması. 22. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri 8-9 Mayıs 2008* (ss. 558-567). Ankara: Cankin.

Aksan, Y. (2011). Derlem temelli sözcük anlambilimi çalışmalarının Türkçenin eğitimine katkısı. L. Uzun & Ü. Bozkurt (Haz.) içinde, *Türkçenin eğitimi-öğretiminde kuramsal ve uygulamalı araştırmalar* (ss. 345-358). Essen: Die Blaue Eule.

Bednarek, M. (2008). Semantic preference and semantic prosody re-examined. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 4(2), 119-139.

Brown, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Channell, J. (1999). Corpus-based analysis of evaluative lexis. S. Hunston & G. Thompson (Haz.) içinde, *Evaluation in text: Authorial stance and the construction of discourse* (ss. 38-55). Oxford: Oxford University Press.
- Çalışkan, N. (2014). Semantik prozodi kavramı ve Türkçe semantik prozodi örnekleri: “aksettirmek, ...dan ibaret, ...nin teki, karşı karşıya, varsa yoksa”. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 6(1), 139-160.
- Eelen, G. (2001). *A Critique of politeness theories*. Manchester: St. Jerome's Press.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish*. London: Routledge.
- Hunston, S. (2007). Semantic prosody revisited. *International Journal of Corpus Linguistics*, 12(2), 249-268.
- Işık-Güler, H. & Ruhi, Ş. (2010). Face and impoliteness at the intersection with emotions: A corpus-based study in Turkish. *Intercultural Pragmatics* 7(4), 625-660.
- Kansu-Yetkiner, N. (2006). *Blood, shame and fear: Self-presentation strategies in Turkish women's talk about their health and sexuality*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Groningen Dissertation Linguistics 58.
- Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- McEnery, T. & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Partington, A. (1998). *Patterns and meanings*. Amsterdam: Benjamins.
- Partington, A. (2004). “Utterly content in each other's company”. Semantic prosody and semantic preference. *International Journal of Corpus Linguistics*, 9(1), 131-156.
- Ruhi, Ş. (2006a). Kültür araştırmalarında dilbilimin yeri: Kültürel anahtar sözcük bakış açısı. A. Kocaman (Haz.) içinde, *Dilbilim: Temel kavramlar, sorunlar, tartışmalar* (ss.89-100). Ankara: Dil Derneği.
- Ruhi, Ş. (2006b). Politeness in compliment responses: A perspective from naturally occurring exchanges in Turkish. *Pragmatics*, 16(1), 43-101.
- Ruhi, Ş. & Işık-Güler, H. (2007). Conceptualizing face and relational work in (im)politeness: Revelations from politeness lexemes and idioms in Turkish. *Journal of Pragmatics*, 39(4), 681-711.
- Ruhi, Ş. (2008). İncelik kuramında ontolojik sorunlar. N. Büyükkantarcıoğlu & E. Yazar (Haz.) içinde, 35. *Yıl Yazıları* (ss. 95-104). Ankara: Multilingual.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J. (1996). The search for units of meaning. *Textus*, 9(1), 75-106. (Tekrar yayınlandı Sinclair (2004) içinde, 24-48.)
- Sinclair, J. (1998). The lexical item. E. Weigand (Haz.) içinde, *Contrastive lexical semantics* (ss. 1-24). Amsterdam: Benjamins. (Tekrar yayınlandı Sinclair (2004) içinde, 131-48.)
- Sinclair, J. (2004). *Trust the text*. London: Routledge.
- Uçar, A. & Kurtoğlu, Ö. (2011). Eylemde çokanlamlılık: Sözlük verisinin derlem temelli görünümüleri. Ç. Sağın-Şimşek & Ç. Hatipoğlu (Haz.) içinde, 24. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, 17-18 Mayıs 2010* (ss. 398-410). Ankara: ODTÜ Basım İşliği.

- Uçar, A. & Kurtoğlu, Ö. (2012). A Corpus-based account of polysemy in Turkish: The case of the verb *ver-* 'give'. E. Kincses-Nagy & M. Biacsi (Haz.) içinde, *The Szeged Conference: Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 in Szeged* (ss. 539-551). Szeged: University of Szeged.
- Stubbs, M. (1995). Collocations and semantic profiles. *Functions of Language*, 2(1), 23–55.
- Stubbs, M. (2001). *Words and phrases*. Oxford: Blackwell.
- Stubbs, M. (2009). The search for units of meaning: Sinclair on empirical semantics. *Applied Linguistics*, 30(1), 115–137.
- Spencer-Oatey, H. (2007). Theories of identity and the analysis of face. *Journal of Pragmatics*, 39(4), 639–656.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus linguistics at work*. Amsterdam: Benjamins.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xiao, R. Z. & McEnery, T. (2006). Collocation, semantic prosody and near synonymy: a cross-linguistic perspective. *Applied Linguistics*, 27(1), 103–29.